

УДК 94:323.272](495)"1821":271.2-788(234.425.21)-9"1821/1830"
DOI: <https://doi.org/10.15407/rksu.27.270>

Євген Костянтинович Чернухін,
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу фонду юдаїки Інституту рукопису,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
(Київ, Україна)
ORCID: 0000-0003-4906-0787
e-mail: geikle@hotmail.com

**ДО 200-РІЧЧЯ ГРЕЦЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1821 року:
СОФРОНІЙ КАЛЛІГАС
ПРО ОСМАНСЬКУ ОКУПАЦІЮ АФОНА 1821–1830 років**

Ιφτά πασάδης πολιµούν την έρμη την Κασσάνδρα
Κανένας δεν την πάτισι, κανένας δεν την πήρι
Λουµπούτ πασάς την πάτησι, Λουµπούτ πασάς την πήρι¹
Грецька народна пісня

Мета роботи: дослідження, публікація та переклад тексту, присвяченого подіям у Македонії під час Грецької революції 1821 р., за рукописом ігумена афонського монастиря Св. Павла Софронія Каллігаса з історії Святої Гори, який зберігається у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. **Методологія дослідження** полягає у використанні комплексу наукових методів опрацювання історичних документів із залученням спеціальних методів археографії, кодикології та палеографії. **Наукова новизна.** Уперше оприлюднюються оригінальний грецький текст рукопису, переклад тексту українською мовою та історичний коментар. Представлені фотокопії фрагментів рукопису. **Висновки.** Рукопис ігумена Софронія Каллігаса був подарований російському історичному Андрію Муравйову в 1849 р., під час його перебування на Афоні. Більша частина рукопису присвячена описанню афонських монастирів

¹ *Сім полководців билися з повстанцями Кассандри,
Ніхто не міг перемогти, ніхто не міг здолати,
Лубут-паша у бій вступив, Лубут здобув Кассандру.*

і скитів, і його можна вважати за попередника праці Софронія Каллігаса «Афоніада, або стисла історія Святої Гори Афон», виданої 1863 р. Проте текстуальні збіги майже відсутні, а загальний плин оповіді відрізняється від структури й стилю «Афоніади». Розповідь містить багато додаткових матеріалів, зокрема опис подій, що мали місце в Македонії наприкінці 1821 р. і призвели до знищення грецького населення півострова Кассандра та наступної окупації Афона османським військом, яке очолював Мегмет Емін-паша (Ебу Лубут-паша). Очевидно, що описи військових дій і вторгнення османського війська на Афон не могли увійти до оприлюдненої версії «Афоніади» через низку політичних і цензурних заборон. Натомість у київській версії рукопису Софроній Каллігас, спираючись на афонські перекази, вільно висловлює своє власне бачення подій 1821 р., характеризує особу Ебу Лубут-паші, пояснює причини довгострокового перебування османів на Святій Горі, змальовує їхнє ставлення до ченців і грецького населення.

Ключові слова: Софроній Каллігас, Афон, Кассандра, Андрій Муравйов, грецька революція 1821 року, грецькі рукописи.

Актуальність дослідження зумовлена недостатнім висвітленням у вітчизняній археографії грецької писемної спадщини, зокрема документів, які зберігаються в архівних установах і бібліотеках України. Значна частина таких грецьких документів містить значущу й маловідому інформацію з історії Греції, Османської імперії, Великої Константинопольської Церкви, важливу для світової науки.

Аналіз досліджень і публікацій. Уперше грецькі рукописи Андрія Муравйова (1806–1874) були представлені в каталозі Олександра Лебедева (1886–1930). За його визначенням, частина грецьких рукописів відома сьогодні як «афонський портфель Муравйова» і була послідовно описана в межах однієї позиції (№ 424) каталогу [1, с. 173–174]. У 1990-х роках, під час укладання зведеного каталогу грецьких рукописів з колекцій м. Києва, всі грецькі документи, що надійшли від Андрія Муравйова, були описані як окремі одиниці згідно з типологією рукописів та датуванням. Список праці Софронія Каллігаса (1807–1882), ігумена святогорського монастиря Св. Павла, присвяченої історії афонських монастирів, репрезентований у каталозі відповідно до її складових частин, з побіжним оглядом головних тем, викладених на сторінках рукопису. Його сучасний шифр: ІР НБУВ, ф. 301, од. зб. 424л/2 [2, с. 192–194]. Докладніше про склад усіх рукописів із «портфелю Муравйова» йшлося в моїй праці «Афонский портфель Андрея Николаевича Муравьева (1806–1874)», виданій в альманасі Міжнародного Інституту афонської спадщини [3]. Частина списку праці ігумена Софронія Каллігаса, в якій представлені найдавніша історія Святої Гори та акти візантійської доби, була детально розглянута з наведенням розлогих цитат у моїй статті «The copies of the Byzantine acts from Mount Athos in the collections of the Institute of Manuscripts of the Vernadsky National Library of Ukraine» [4]. Варто, однак, зазначити, що в рукопису збережені й пізніші документи, перекази або свідчення, які заслуговують на увагу науковців і всіх, хто цікавиться історією Святої Гори.

Мета дослідження: докладно розглянути частину (главу) з рукопису, присвячену вторгненню османського війська на півострів Кассандра і Святу Гору, представити археографічне видання оригінального грецького тексту, історичний коментар і переклад сучасною українською мовою.

Виклад основного матеріалу. Глава під назвою «Про лиха, які відбулися на святій Горі Афон під час уторгнення варварів і грабіжників у 1821 році» знаходиться в заключній частині історичного нарративу, присвяченого питанням заснування та діяльності монастиря Св. Павла на Афоні. Текст глави охоплює близько 10 сторінок рукопису (арк. 80 зв. – 85, ф. 301, од. зб. 424л/2). Очевидно, що автор не був самовидцем подій 1821 р., адже йому на той час виповнилося лише 14 років, але він міг широко використовувати інші джерела, насамперед перекази, які побутували на Святій Горі. Розуміємо, що історична достовірність таких переказів доволі сумнівна, що впливає і з тексту рукопису. Причин для того багато – насамперед, сам Софроній походив з острова Кефалонія, тобто мав зовсім інший, порівняно до північних греків, освітній і побутово-культурний «background». З'явився він на Афоні вже після 1830 р. разом із новою генерацією ченців, які мали відбудовувати монастирі після окупації. У 1839 р. Софроній призначається ігуменом монастиря Св. Павла. Згодом він стає одним із найученіших ченців Святої Гори, автором або редактором багатьох богослужбових текстів, що видавалися в ХІХ ст. Проте науковцям більше відома його історична праця «Афоніада», присвячена історії монастирів Святої Гори від найдавніших часів, опублікована 1863 р. [5].

Пропонований читачеві текст готувався Софронієм у 1840-х роках, можливо навіть безпосередньо для Андрія Муравйова або когось із його російських колег-дослідників, наприклад, для Порфирія Успенського (1804–1885). Про це свідчать і науковість тексту, і його виразна «візантійська» складова, і проросійські реверанси, і доволі критичне ставлення до османської влади. Це останнє може бути наслідком не лише пам'яті ченців про події 1821–1830 рр., але й виявом певної православної солідарності.

Розглядаючи розповідь Софронія Каллігаса сьогодні, треба зважати й на те, що тогочасний інформаційний простір мав обмежений характер, особливо ж в умовах фактичної самоізоляції Святої Гори, і тому не варто було б сподіватися, що автор міг віднайти в афонських переказах або доступних йому джерелах якісь виняткові, історично підтвержені деталі подій 1821 р.

Тим не менше, загальний зміст його оповіді правдивий. Головна діюча особа, проти якої спрямований справедливий гнів автора, – Лубут-паша (Абдул Емін-паша, або Ебу Лубут-паша, † 1825), цілком історичний персонаж, командувач османських військ доби визвольних змагань греків 1821–1825 рр. Дієвим центром нарративу є облога турками півострова Кассандра, що увійшла до грець-

кої історії під назвою «знищення Кассандри» поряд з такими концептами, як «облога Месолунг», «знищення Псара», «різня в Наусі» та ін. До Кассандри тікало населення з північніших районів Халкідіки й Македонії, яке виступило проти османів уже навесні 1821 р. Після захоплення 14 листопада 1821 р. вузького проходу до півострова (власне, перешийка з укріпленнями) турки почали масові вбивства й поневолення християнського населення. Як наслідок, зросла кількість біженців до того з півостровів, де здавна розташувалися монастирі Святої Гори. Природно, що слідом за біженцями до Афона вдерлися й турки.

Змальовуючи загальне тло подій навколо Кассандри, автор оминає відомі факти, зокрема ті, що очільники афонських монастирів були здебільшого обізнані з планами відносно майбутнього повстання, а на самій Святій Горі активно діяв Еммануїл Папас (1772–1821), член «Філікі Етерії», представник Александра Іпсиланті (1792–1828), який формально очолював етеристів і закликав до всегрецького повстання [6].

Отож у тексті помітна тенденція автора до ухилення від питання відповідальності святогорців за участь у підготовці повстання й намагання пояснити подальші трагічні події винятково наклепом на ченців перед султаном. Чи міг ігумен Софроній насправді не знати про участь ченців, а подекуди й проведу чернечої республіки, в підготовці повстання 1821 р.? Навряд чи. Утім, ставлення ченців до планів етеристів, які відвідували Афон напередодні революції і шукали підтримки Церкви, вочевидь було різним.

Замовчує автор і той прикрий факт, що Афон уперше за свою історію був змушений прийняти на своїй території й надати притулок як повстанцям, так і цивільним біженцям, які з прибуттям османського війська мусили тікати далі, користуючись усіма можливими й неможливими засобами пересування по воді. Разом із ними тікали й афонські ченці зі своїми скарбами, про що автор нам правдиво оповідає.

Отже, майже все в наративі Софронія щодо захоплення Афона звелось до переказу фінансово-економічних питань, які теж, поза всяким сумнівом, мали місце. Варто відзначити, що автор при цьому дозволяє собі доволі демократичні висловлювання в оцінці поведінки ченців, зокрема їхніх очільників, тобто ігуменів і членів собору афонських монахів (Протату). Це можна пояснити його «не місцевим» походженням, адже він прибув до Афона з іншої частини грецького світу.

Ставлення ігумена Софронія до подій 1821 р. треба розглядати також з урахуванням часу написання розглянутого наративу, зокрема під кутом огляду політичних подій і стану Європи після завершення Грецької революції. Низка договорів і домовленостей 1829–1833 рр. стосовно майбутнього Грецької держави, події в Польщі та в деяких інших країнах установили в Європі певний і

тимчасовий баланс сил, в якому особлива роль була відведена Росії. Тим часом, у Грецькому королівстві в 1840-ві роки стверджувалася «велика ідея», яка полягала в тому, що, оскільки більшість християнського населення Балканського й Малоазійського регіонів нібито мала надію на відродження Візантійської імперії, то в цьому напрямі мала б діяти і політична еліта. Допомогти в досягненні мети мав би легендарний північний «світловолосий рід», властиво російська держава. У клерикальних колах, зокрема на Афоні, теж плекали надії на «відродження». Однак ставили не політичні, а суто економічні завдання: відбудову монастирів і скитів, погашення боргів, повернення старих або заснування нових іноземних метохів. Тому, власне, до тексту вміщені дещо панегіричні рядки про вирішальну роль імператора Миколи I в перемозі Грецької революції і, відповідно, у звільненні Афона від османського війська.

Наукова новизна. Уперше оприлюднюються оригінальний грецький текст рукопису, переклад тексту українською мовою та історичний коментар. Представлені фотокопії фрагментів рукопису.

Висновки. Справжня історія знищення населення півострова Кассандри й захоплення Афона османським військом була жажливіша за описи ігумена Софронія Каллігаса. Але очевидно, що навіть те, що він наважився сказати в рукопису, призначеному для Андрія Муравйова або внутрішніх споживачів, це було занадто для читачів поза межами Афона. Якщо порівняти з цього погляду тексти виданої ним «Афоніади» і київського рукопису, ми побачимо значну різницю в політичній позиції автора і в його оцінках революційних подій. Точніше сказати, в «Афоніаді» їх майже немає. Натомість, більше уваги приділено мальовничим описам самих монастирів та чернечого побуту. Відтак, київський список рукопису Софронія Каллігаса залишається ще не вповні оціненим дослідниками джерелом з історії подій доби Грецької революції 1821 р. Підтвердження або спростування викладених у ньому фактів потребує подальших історичних студій, вивчення архівних джерел, біографічних, мемуарних та інших матеріалів.

Текст:

Περὶ τῶν συμβεβηκότων δεινῶν ἐν τῇ κα /
ταδρομῇ εἰς τὸ ἅγιον ὄρος Ἄθω ὑπὸ /
τῶν βαρβάρων καὶ ληστῶν κατὰ τὸ ἔτος / 1821

Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1821 ὅτε συνέβη ἡ πολυθύλ / λητος ἐκεῖνη γενικὴ τοῦ γένους τῶν εὐσεβῶν / ἐπαναστατικὴ καταδρομὴ ἐκ τῆς βαρβαρικῆς μα / νίας, ἐπὶ τῆς βασιλείας Σουλτὰν Μαχμούτ, ὅτε / ἡ Ἑλλὰς πᾶσα, Ἥπειρος, Μακεδονία, Θράκη, / Ἑλλησποντος, Πελοπόννησος, Κρήτη, καὶ Νῆσοι Κυ / κλάδες καταναγκασθεῖσαι ὑπὸ τῆς διὰ ξίφους πυ / ρὸς καὶ πνιγμονῆς τῶν ὁμογενῶν ἐπα-

νέστησαν / κατὰ τῶν ὀθωμανῶν. Ὁ δὲ ἀνηλεὴς Σουλτάνος / ἀπέστειλε // ἀπέ-
 στειλε πανταχοῦ σατράπας μὲ πληθος στρα / τοῦ βαρβάρων, ἵνα σβέση καὶ
 παύση τὴν ὄρμην / τῆς ἐπαναστάσεως, ὀδηγούμενος παρὰ τῶν ὑ / πασπιστῶν
 αὐτοῦ, καὶ ὑπὸ ἄλλων Εὐρωπαίων, ἀν / τεφερομένων τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ.
 Ἀπεστά / λη καὶ εἰς τὴν Θετταλίαν σατράπης ὠμός καὶ δει / νός, Λουμποῦτ
 πασιᾶς καλούμενος, ἀρνησίχριστος, / Ἴβηρ τὸ γένος, Ἰερέως τινὸς υἱὸς ἐκ τῆς
 κάτω / Γεωργίας, θρησκὸς εἰς τὸν Μωαμεθισμὸν, πρό / σωπον ἔχων παρῶρησια-
 στικὸν, γενναῖος, τὸ γέ / νειον εἶχε λευκέρυθρον ὄξύ. Οὗτος διορισθεὶς / παρὰ
 τοῦ Σουλτάνου ἵνα ἐκστρατεύση κατὰ τῶν / ἐπαναστησάντων χριστιανῶν εἰς
 Μακεδονίαν, Θεσ / σαλίαν, χερσόνησον Κασάνδραν, καὶ Χαλκηδι / κὴν χώραν,
 καὶ ὑποτάξῃ αὐτοὺς εἰς τὸ Ὄθωμα / νικὸν κράτος, ἐκίνησε πνέων θυμὸν καὶ ὄρ
 / γήν, ἐπαπειλῶν ἀπολέσας διὰ μαχαίρας καὶ πυ / ρὸς πάντας τοὺς ἐπανεστη-
 κότας. Ἐλθὼν δὲ με / τὰ πολλοῦ στρατοῦ ἐπολιόρκει τὴν Κασάνδραν, / βαλῶν
 // βαλῶν τὸν στρατὸν αὐτοῦ εἰς τάξιν πρὸς τὸν ἰσ / θμὸν τῆς πύλης, καὶ προτι-
 θέντος πολέμου μανι / κοῦ, ἐπλήσθησαν οἱ χάρακες τῶν χανδακίων / ἀπὸ σω-
 μάτων νεκρῶν τῶν φονευομένων. Ἐξ ἄμ / φοτέρου ἀντιτυπίας γινομένης καὶ
 ζυλοφθονίας / μεταξὺ ἡπειρωτῶν καὶ Κασανδρινῶν χριστιανῶν, / ἀναχωρησά-
 ντων δὲ τῶν φυλάκων τοῦ ἰσθμοῦ, / εἰσῆλθαν ἀκωλύτως οἱ Ὄθωμανοί, καὶ ἐφό-
 νευον / ἀφειδῶς πᾶσαν ἀκμὴν ἡλικίας καθ' ὅλην τὴν / νῆσον, κώμας καὶ προ-
 ἄστια, καὶ Μετόχια, αἰχ / μαλῶντες γυναῖκας καὶ παιδιὰ, κατακαίον / τες
 πᾶν οἶκημα, καὶ ἐκχέοντες αἷμα ἄθῶν, / μόνων φυγάδων τινῶν διασωθέντων
 εἰς ἔρη / μίας καταφυγόντων, τῶν δὲ λοιπῶν παρανά / λωμα γενομένων. Αὕτη
 ἡ νίκη τῶν βαρβά / ρων κατεφόβησε πάντας τοὺς ἐγχωρίους Χαλ / κηδικῆς χώ-
 ρας, Σιδηροκαυσίων, καὶ Στρημονιακὸν / κόλπον. Ὅθεν οἱ μὲν δυνηθέντες κα-
 τέφυγον / μὲ πλοῖα ἑλληνικὰ εἰς τὰς νήσους καὶ Πελοπόν / νησον // νησον, οἱ
 δὲ λοιποὶ προσκυνήσαντες ἐδουλώθη / σαν ἐλεεινῶς, αἰχμαλωσίαν ἀπαραδειγ-
 μάτι / στον, ὑπομείναντες. Τότε δὴ τότε καὶ τὸ ἀγίῳ / νυμον ὄρος τοῦ Ἄθωνος
 εἰς τὴν δεινὴν αἰχμα / λωσίαν ὑπέπεσε, διότι φθόνῳ τοῦ πονηροῦ τοῦ / ἀεὶ τὴν
 σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων φθονοῦντος¹, / εὐκαιρίαν εὐρόντος Θεοῦ παραχωρή-
 σει τοῦ φθεῖ / ραι τὸν λιμένα τῆς σωτηρίας, ἐπροδόδη εἰς / τὸν Σουλτάνον ὅτι καὶ
 τοῦ ὄρους οἱ μοναχοὶ συ / νήνεσαν εἰς τὴν ἀποστασίαν. Ὅθεν ὁ ῥηθεὶς / Σατρά-
 πης τῆς Θεσσαλίας Λουμποῦτης, ἔλαβε / διαταγὴν, ὅτι μετὰ τὴν καταστροφὴν
 τῶν ῥη / θέντων χωρίων καὶ Χερρονήσων², νὰ στρέψῃ τὰ / ὄπλα του κατὰ τοῦ
 ὄρους, καὶ κουρσεύσῃ καὶ κα / ταστρέψῃ αὐτὸ εἰς τέλος, καὶ καταδαφίσῃ τὰ / ὡς
 πολύχνια σωζόμενα ἐν αὐτῷ Μοναστηρίῳ. Ὁ / περ μαθόντες οἱ Μοναχοὶ, δεή-
 σεις ἐκτενεῖς καὶ / ἰκεσίας πρὸς τὸν σώζειν δυνάμενον Κύριον, / καὶ τὴν δέσποι-

¹ Урукпису θτοноῦντος пізніше виправлене на θθονοῦντος.

² Тут копіст плутає апелятив із власною назвою містечка на о. Сіфнос. Правильно: χερσονήσων, тобто «πίνοστροβίε».

ναν Θεοτόκον Μαρίαν ἀνέπεμ / πον, ὅ // πον, ὅπως διασκεύδαση τοῦ τυράν-
 νου τὴν βουλὴν, / καὶ μὴ ἀπολέσθῃ τὸ κοινὸν τῶν ψυχῶν προσφύ / γιον καὶ συ-
 σκεψάμενοι ἀπέστειλαν πρέσβεις Μο / ναχοὺς δοκίμους ὁμοῦ μὲ τὸν ἡγεμόνα
 ἀγαρηνὸν / τὸν πρώην ἀγάν, ὃν ἐφύλαττον ἀβλαβῆ, δεόμε / νοι τοῦ μὴ ἔᾶσαι
 τὸν βάρβαρον στρατὸν καὶ δια / φθεῖραι τὸ ὄρος. Ὁ δὲ θῆρ ἐκεῖνος οὐκ ἐκάμ /
 φθη εἰς οἶκτον, ἀλλ' ἐπαπειλοῦσε τοῦ θῦσαι καὶ ἄ / πολέσαι. Φιλοχρήματος δὲ
 ὦν, ἐζήτηι ποσότη / τα 3 000 πουργία, ἤτοι γρ(όσ)ια 1, 500, 000, καὶ / οὔτω νὰ
 πληρώσῃ καὶ χορτάσῃ τότε βασιλι / κὸν ταμεῖον, καὶ τὴν αὐτοῦ ἄπληστον γα-
 στέρα, / ἔαν θελήσωσιν οἱ Μοναχοὶ νὰ τὰ δώσωσιν, οὔτως / ὑπεσχέθη νὰ μεσι-
 τεύσῃ πρὸς τὸν Σουλτάνον, ἵνα / μεταβάλῃ τὸν θυμὸν του καὶ διασωθῇ τὸ ὄρος
 / ἐκ τοῦ προφανοῦς κινδύνου. Οἱ δὲ Μοναχοὶ δὲν / εἶχασιν ἀποδοῦναι, καθότι οἱ
 πλούσιοι καὶ προῖ / στάμενοι τοῦ ὄρους, οἱ τὰ χρήματα καὶ κειμήλια / τῶν Μο-
 ναστηρίων κατέχοντες, προλαβόντος ἔ / φυγον // φυγον εἰς ἀκυνδύνας τόπους,
 συμπαραλα / βόντες καὶ τοὺς θησαυροὺς μεθ' ἑαυτῶν. Ὅθεν / τὸ ὄρος εὐρίσκε-
 το εἰς ἐσχάτην πτωχείαν. Μὴ / ἔχοντες ὁμως ἀλλέως πῶς ποιήσωσιν, ὑπεσχέ-
 θησαν / νὰ πληρώσωσι τὴν ἀπαιτουμένην ποσότητα χρημᾶ / των, ἐλπίσαντες
 εἰς τὴν θείαν βοήθειαν. Μετὰ γοῦν / τὴν τοιαύτην ὑπόσχεσιν τῶν χρημάτων,
 ἔγραψεν / ὁ ῥηθεὶς Λουμπούτης τῷ Σουλτάνῳ, ὅτι οἱ Μοναχοὶ / τοῦ ὄρους εὐρέ-
 θησαν πιστοὶ τῆς κραταιᾶς αὐτοῦ / βασιλείας, μάλιστα ἐφύλαξαν καὶ τὴν ζωὴν
 τοῦ ἡ / γεμόνος αὐτῶν, εὐρεθέντος τότε ἐν τῇ ἐπανα / στάσει εἰς τὸ ἅγιον ὄρος,
 καὶ ἄλλα ὅμοια. Οἱ / δὲ πατέρες τοῦ ὄρους, ἔνα μὲν μὴ ἔχοντες ἄ / ποδοῦναι τὰ
 ὑποσχεθέντα χρήματα, ἄλλο δὲ / καὶ ξεθαρήσαντες ὡς λαβόντες τὰ λύτρα πα
 / ρὰ τοῦ Σουλτάνου, οὐκ ἀπέστειλαν τὰ συμφωνη / θέντα. Τοῦτου ἔνεκα μεγά-
 λη ζημία καὶ καταδρο / μὴ του ὄρους συνέβη. Μανεῖς γὰρ ὁ θηριώδης / ἐκεῖνος
 Λουμποῦτ πασιᾶς, ὡς καταφρονηθεὶς πα / ρὰ τῶν // ρα τῶν Μοναχῶν, παρελ-
 θόντος καὶ τοῦ ὀρισθέντος / καιροῦ τῆς ἀποστολῆς τῶν χρημάτων, προσκαλε /
 σάμενος οὖν τοὺς προῖσταμένους τῶν Μοναχῶν, ἐφυ / λάκωσιν αὐτοὺς λιμαγ-
 χονῶν, καὶ καθ' ἡμέραν ἐπλη / γόνοντο ἀφειδῶς παρὰ τῶν στρατιωτῶν. Ὅθεν
 καὶ / ἐν τῇ φυλακῇ ἐτελεύτησαν ὑπὲρ τοὺς ἐξήκοντα. / Εἰς δὲ τὸ ὄρος ἀποστεί-
 λας στρατὸν, ἔμβασε πρῶτον / μὲν ἑπτὰ χιλιάδας βαρβάρων αἰμοβόρων, αὐτὸς
 / δὲ στήσας τὰς σκηνὰς του εἰς τὸν Πρόβλακα ἐν τὸ / πω καλουμένῳ Χουρμί-
 τζα. Ἔτος 1821 Δεκεμβρίου / 12 ἐληλάτησεν ὅλον τὸ ὄρος διὰ τῶν βαρβάρων, /
 οἵτινες ἔλαβον ἐκ τῶν Μονῶν πᾶν χρήσιμον πρᾶ / γμα, καταδυναστεύσαντες
 τοὺς Μοναχοὺς μὲ πᾶν / δεῖνα κολαστήρια, αἵματεκχυσίας, ἀρπαγὰς, καὶ / φυ-
 λακισμούς, ὥστε ἠναγκάσθησαν νὰ πωλήσωσιν / ὅσα κινητὰ τῶν Μονῶν καὶ
 Ἱερὰ σκεύη, ἀργυρὰς / κανδύλας, σίδηρα, χαλκώματα, καὶ αὐτὴν τὴν μο /
 λυβδίνην σκέπην τῶν Ἱερῶν ναῶν. Καὶ πάλιν μὴ / δονηθέντες ἐκπληρῶσαι ὅλην
 τὴν ἀπαιτουμένην / ποσότη // ποσότητα, παρακάλεσαν τὸν φιλόχριστον Ἄρχον
 / τα Σπανδονὴν Θεσσαλονικαῖον ἵνα ἐκπληρώσῃ / 112 000 εἰς ἀποπλήρωσιν τῆς

ἄνω εἰρημένης πο / σοπητος ὅπου ἔμειναν, καὶ νὰ λαμβάνη τὰ εἰσοδή / ματα τοῦ
ἐν Βλαχία Μετοχίου τῶν Μονῶν τοῦ / ὄρους, ἄχρις ἀποπληρώσεως τοῦ χρέους
αὐτῶν. / Εἶξας οὖν ὁ Ἄρχων εἰς τὴν αἴτησιν τῶν πατέρων, / ἐπλήρωσε τὰ ἀπαι-
τούμενα χρήματα τῷ ἀκορέ / στω Λουμπουτ πασᾶ, καὶ οὕτως ἐξέβαλεν ἐκ τοῦ
ὄ / ρους τὸν ἔκφυλον στρατόν, ἀφήσας ἑπτὰ χιλιά / δας τουρκῶν ἵνα διώκωσι
τοὺς ἐρχομένους Ἑλληνας / μὲ ληστρικὰ πλοῖα.

Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἐπεὶ συνέβησαν διὰ τὰς / ἁμαρτίας ἡμῶν, προ-
έφθασεν ἡ ἀντίληψις τῆς / μόνης προστασίας τῶν Χριστιανῶν ἡ Κυρία Θεο
/ τόκος, καὶ πάντα τὰ δυσχερῆ εἰς εὐφροσύνην / μετήμειψε. Ἐξήγειρε γὰρ τὸ
εὐσεβὲς γένος τῶν Ῥώσων κατὰ τῶν δυσεβῶν καὶ ἀπίστων ἀγαρη / νῶν, καὶ
νικῶν ἐφθασεν ἄχρις Ὀρροσιάδος. Ὅθεν / καταβα // καταβαλῶν τὴν ὄφρυν
καὶ θρασύτητα ὁ πρὶν πῦρ / καὶ φόνον πνέων κατὰ τῶν χριστιανῶν Σουλτά-
νος, / ἐξῆλθε καὶ προσέπεσε τῷ εὐσεβεῖ Ἄνακτι Νικο / λάω Ῥώσῳ, καὶ ἐγέν-
νοντο συνθήκαι, καὶ ἔπαυσε / πᾶσα τῶν Βαρβάρων μανία, καὶ εἰρήνη παντα /
χοῦ ἐπρυτανεύθη, ἀνεξαρτηθείσης τῆς Ἑλλάδος, ὅτε καὶ διὰ βασιλικοῦ ὀρισμοῦ
ἐξῆλθον ἐκ τοῦ ὄρους / οἱ βάρβαροι, οἱ τυραννίσοντες αὐτὸ ἐν ἔτεσι δέ / κα, καὶ
ἐβραβεύθη εἰρήνη βαθεῖα τοῖς εὐσεβέσι / πανταχοῦ θεία χάριτι. Τότε καὶ οἱ δι-
ασκορπισθέν / τες Μοναχοὶ οἰκίητορες τοῦ ὄρους, ἀφόβως παντα / χόθεν συνή-
χθησαν, συνεισφέροντες καὶ τα Ἱερὰ / κοιμήλια, ἅπερ ἐν καιρῷ τῆς καταδρομῆς
παρὰ / λαβόντες ἀνεχώρησαν, καταφυγόντες εἰς τὸ / πους χριστιανικοῦς, καὶ
διεφύλαξαν αὐτά. Τὰ τε / τίμια ξύλα τοῦ Ζωοποιοῦ Σταυροῦ, τὰ πάντιμα δώ /
ρα τῶν Μάγων, ἃ προσήνεγκαν τῷ τεχθέντι ἐν / Βηθλεεμ σωτήρι Χριστῷ, τὴν
ὑπέριτον Ζώνην / τῆς Θεοτόκου, καὶ ἄγια λείψανα διαφόρων ἀγί / ων παλαι //
ων παλαιῶν τε καὶ νέων, μετὰ καὶ ἀργυρῶν καὶ / χρυσῶν σκευῶν, Ἱερῶν κρα-
τήρων, ἀμφίων, / κανδήλων καὶ λοιπῶν, καὶ αὐθις ἐκοσμήθη το ἄ / γιον ὄρος
ὡς πρότερον.

Переклад:

**Про лиха, які відбулися на Святій Горі Афон
під час уторгнення варварів і грабіжників у 1821 році**

Року ж 1821, коли відбувалося оце загальновідоме переслідування всього повсталого народу благочестивих з боку варварської люті, за панування султана Махмуда, коли вся Греція, Епір, Македонія, Фракія, Геллеспонт, Пелопоннес, Крит і Кікладські острови, спонукані полум'яними мечами і тиском етнічної спільноти¹, повстали проти османів, жорстокий султан, настановлений своїми

¹ Етнічною спільнотою (букв. рівнорідними) греки називають співвітчизників за кордоном. Саме вони відіграли важливу організаційну роль у підготовці повстання 1821 р.

прибічниками та іншими європейцями, які протистоять Східній Церкві¹, розіслав повсюди сатрапів із великим військом варварів, щоби загасити й зупинити силу повстання.

Був тоді спрямований і до Фессалії жорстокий і злий сатрап на ім'я Лубутпаша, христородавець, родом грузин, син одного священика з південної Грузії, за вірою магометанин, бундючний на вигляд, шляхетний, з гострою рудою бородою з сивиною.

Саме він був призначений султаном, аби вирушив із військом проти повсталих християн у Македонії, Фессалії, на півострові Кассандра і в Халкідікі і підкорив їх Османській державі. І вирушив він, надиханий гнівом і злістю, погрожуючи знищити вогнем і мечем усіх повсталих.

Прибувши з великим військом, узяв він в облогу Кассандру, розташував своє військо порядком на перешийку біля брами, і після лютого бою заповнилися лінії рівчаків мертвими тілами.

Оскільки виникли суперечності й ревності поміж прийдешніми² й кассандрійськими християнами, і відступили захисники перешийка, безперешкодно увійшли османи і вбивали без жалю всіх дорослих по всьому півострову, в містах і примістях, і в метохах³, беручи в полон жінок і дітей, спалюючи всі оселі і проливаючи невинну кров. Лише деякі втікачі врятувалися, тікаючи до безлюдних місць, решта ж ставали жертвами [нападників].

Ця перемога варварів налякала всіх мешканців районів Халкідікі, Сідерокавсія і Стримонійської затоки, тому всі, хто міг, тікали на грецьких човнах на острови й до Пелопоннесу, а решта схилилися й були милостиво перетворені на рабів, опинилися в жорстокому полоні⁴.

Тоді ж і Свята Гора Афон до жакливого полону потрапила через ревність лукавого, що завжди спасінню людей задрить і знаходить можливість, коли Бог надає їй, знівечити прихисток спасіння; султанові ж було передано, що ченці Гори змовилися між собою щодо зречення [від нього].

¹ Очевидно, що автор є прихильником «теорії змов», згідно з якою всі європейські дипломати і Римо-Католицька Церква завжди діяли проти інтересів Східних Церков.

² Дослівно – суходольними, тобто мешканцями континентальної Греції – Фессалії, Епіру, які традиційно протиставлені «острівним», «малоазійським» та іншим грекам з різних куточків «грецького світу». Треба взяти до уваги й те, що підбурювачами й організаторами повстання були зазвичай заїжджі емісари або загони повстанців, які вже відступили під тиском турків зі своїх «малих батьківщин». Відтак, вони всюди провокували нові зіткнення, від яких страждало місцеве населення.

³ Ідеться про «подвори», тобто філії монастирів, якими рясніли сусідні півострови й загалом Македонія. У метохах намагалися знайти прихисток мешканці розорених сіл і міст, покладаючися на звичаєву політичну екстериторіальність храмів і монастирів.

⁴ Формально рабство для греків-полонених у Македонії було скасовано 1830 р., але фактично продовжувало існувати ще деякий час.

Тому зазначений сатрап Фессалії¹ Лубут одержав наказ після знищення названих місць і півостровів звернути свою зброю проти Гори і пограбувати та знищити її повністю, і зруйнувати спасенні на ній, як світильники, монастирі.

Дізнавшись про це, піднесли ченці розлогі молитви й молебни до здатного дарувати спасіння Бога і до владичиці Богородиці Марії. Щоб задовольнити бажання тирана і щоб не був знищеним спільний для душ притулок, поміркували всі разом і направили послів – ченців-послушників, разом із очільником [Гори] агарянином, колишнім агою, якого зберегли неушкодженим², прохаючи не вводити варварське військо і не паплюжити Гору.

Той же хижак не піддався жалю, але, погрожуючи принести в жертву всіх і знищити, будучи жадібним до грошей, забажав 3000 гаманів, тобто гросіїв 1 500 000, щоби їх сплативши, задовольнити султанську казну і свій ненажерливий шлунок³. Як зволіють ченці їх надати, то обіцяв бути посередником до султана, щоби той стишив свій гнів, і тим урятувати Гору від очевидної небезпеки.

Ченці ж не мали що дати, оскільки багатії й очільники Гори⁴, які володіли коштами й реліквіями монастирів, завбачливо повтікали в безпечні місця, беручи й скарби разом із собою. Отож-бо Гора перебувала у крайній бідності. Не маючи, однак, іншого способу як діяти, пообіцяли вони сплатити потрібну суму грошей, плакаючи надію на Божу допомогу.

Після такої обіцянки грошей відписав зазначений Лубут до султана, що ченці Гори підтвердили свою вірність стосовно державного його панування, зберегли навіть життя очільника їхнього⁵, який перебував під час повстання на Святій Горі, і таке інше.

Отці ж Гори, не маючи змоги віддати обіцяні гроші, але повіривши, що вже одержали прощення від султана, не надіслали того, про що домовлялися. Через це відбулися велике лихо й захоплення Гори. У люті бо звірячій той Лубут-паша, як зневажений ченцями, через закінчення призначеного часу надання грошей, запросивши до себе очільників ченців, ув'язнив їх, караючи голодом, а вояки щоденно їх безжалісно катували. Відтак, понад 60 осіб у в'язниці скінчили життя.

На Гору ж він надіслав військо: увів спочатку сім тисяч кровожерливих варварів, а сам став табором біля Провлака, у місцевості під назвою Хурміца, і

¹ Автор, очевидно, не переймався питаннями достовірності титуляції і посадами османів. На період облоги Кассандри Лубут-паша не мав жодної посади у Фессалії.

² На Святій Горі перебував з наглядовими функціями османський урядовець – «ага».

³ Насправді, це була звичайна економічна політика османів – за всі спричинені повстаннями лиха сплачувало додаткові податки християнське населення та юдеї (зокрема фессалонікійська громада).

⁴ Автор уживає нейтральне слово, але мусимо розуміти, що йдеться і про ігуменів монастирів, і про членів Протату.

⁵ Тут знову згадується турецький «ага», наглядач від уряду.

12 грудня 1821 року пограбували всю Гору ті варвари, які взяли з монастирів кожну корисну річ, знущаючись над ченцями всілякими тортурами, з пролиттям крові, захопленнями і ув'язненнями, так що були вони змушені продати все рухоме майно монастирів і священний посуд, срібні лампади, залізні й мідні речі, і ту свинцеву покрівлю священних храмів.

І знову, не маючи можливості сплатити обіцяну суму, просили ченці христілюбивого архонта Спандона Фессалонікійця¹ сплатити 112 000 для погашення зазначеної вище суми, що залишилася, і взяти собі прибутки тих метохів монастирів Гори, що у Валахії, для погашення того боргу.

Зглянувся ж архонт на прохання отців і сплатив потрібні гроші ненажерливому Лубут-паші, і так вийшло з Гори вороже військо, залишаючи сім тисяч турків, аби відганяти греків, які прибували на піратських човнах.

Однак про те, що все це трапилося за наші гріхи, надійшло розуміння від єдиного захисту християн – Владичиці Богородиці, і все зле у благородуміння перетворилося. Підвівся бо благочестивий російський народ проти нечестивих і невірних агарян і, перемагаючи, дістався до Орестіади².

Отож, стримуючи пихатість і нахабство, раніше дихаючий вогнем і вбивством проти християн султан вийшов і схилився перед благочестивим імператором Миколою I Росіянином, і сталася угода, і зупинилася вся варварська лють, і запанував повсюди мир, одержала незалежність Греція, за султанським наказом вийшли з Гори варвари, які плюндрували її десять років³, і був дарований стійкий мир благочестивим усюди з ласки Божої.

Тоді й розсіяні ченці-насельники Гори без остраху зібралися звідусіль, повертаючи священні реліквії, з якими на час захоплення виїжджали, тікаючи до місць християнських, і які зберегли. Чесні дошки Животворного Хреста, Найчесніші Дари Волхвів, що їх піднесли народженому у Віфлеємі Христу, Найчесніший Пояс Богородиці і святі мощі різних святих, давніх і нових, зі срібним і золотим посудом, священними кратерами, ризами, світильниками та іншими речами, і одразу засяяла красою Свята Гора як раніше.

¹ Вірогідно, Спандоніс Васматзіс (Σπανδωνής Βασματζής), зять багатого салонікійського архонта Іоанна Кафтантзоглу († 1819). Проте в історіографії немає роз'яснень щодо його участі в погашенні афонських боргів.

² Росія оголосила Турції війну 1828 р. Восени 1829 р. був підписаний Адріанопольський мирний договір, одним із наслідків якого була її деокупація Святої Гори.

³ Автор уживає інклюзивний рахунок. Турки почали виходити з Афону навесні 1830 р., отже насправді окупація продовжувалася 8 років і близько 6 місяців, починаючи з грудня 1821 р.

κορεσιον, ενθα ετακτοποιει τα εκεισε της Μονης
υποστατικα. Κατα δε το ετος 1827 Μηνι ρευ-
ραριω ετηρωσε το κοινον χρεος εν τη εξοχη
της ουγγροβραχιας, η απηρθεν εις τας αιωνιας
Μονας, δροπομενος εκειθεν τας αμοιβας των πο-
νων η ιδρωτων αυτη.

Περι των συμβεβηκοτων δεινων εν τη κα-
ταδρομη εις το αγιον ορος Αδω, υπο
των βαρβαρων η ηρητων κατα το ετος
1821:

Κατα δε το ετος 1821: οτε συνεβη η πορυδρυ-
ητος εκεινη γενικη τη γενεα των ευσεβων
επαναστατικη καταδρομη εν της βαρβαρικης μα-
νιας, επι της βασιλειας Σχηταν Μαχημ' οτε
η η εχρας πασα, ηπειρος, Μακεδονια, δρακη,
ελλησποντος, πελοποννησος, κρητη, η νησοι κυ-
κλαδες καταναγκασθεισαι υπο της δια εξιρας πυ-
ρος τε η πνιγμονης των ομογενων επανεζησαν
κατα των οθωμανων. ο δε ανηρης Σχητανος
απετειρε

Ил. 1. Софроній Каллігас. Опис монастирів Святої Гори Афон. Арк. 80 зв.
IP НБУВ. Ф. 301. Од. зб. 424л/2

ων παλαιων τε κ̄ νεων, μετα κ̄ αργυρων κ̄⁸⁵
χρυσων οκευων, ιερων κρατηρων, αμφορων,
κανδηλων κ̄ λοιπων, κ̄ αυθις εκοσμηθη το α-
γιον ορος ως προτερον.
Τοτε κ̄ η ιερα Μονη τ̄ς αγιας Παυλης εκαρρω-
πισθη, κ̄ οι προεζωτες συνηχθησαν οθεν ησαν
διεσπαρμενοι, κ̄ εχδοντες εφερον κ̄ τ̄ς ιερ̄ς
θησαυρ̄ς χαριτι θεια οχ̄ς. ηγ̄εν, το τιμιον
εϋγον τ̄ς ζωφορ̄ς τ̄ανρ̄ς, τα παντιμα δωρα,
τας θανματας εικονας τ̄ς βασιλ̄ισσης Θεοδω-
ρας, κ̄ τ̄ς μυρελαιδ̄ος, κ̄ τα αγια λειψανα
τα μεχρι τ̄ς νυν σωζομενα, ομοιως κ̄ ο̄λα τα
αρχαγια εγγραφα κ̄ χρυσοβυλλα βασιλικα, κ̄ ο-
λα τα λαμπρα κ̄ αργυρα οκευη τ̄ς θεῑς να-
ς, κ̄ εκοσμηθη η Μονη, εκκαθαραντες αυτην
απο την ακαθαρσιαν των ρυπαρων βαρβαρων,
οικοδομησαντες τα διεσπαρμενα κ̄ καταδαφισμε-
να μερη τ̄ς Μονης μετα σ̄ηχ̄ εκ νεχ̄. Αλλ̄
επειδη κ̄ ο καθολικος ναος τ̄ς Μονης οπ̄ς
εκλιθη

лл. 2. Софроній Каллігас. Опис монастирів Святої Гори Афон. Арк. 85.

IP HBYB. Ф. 301. Од. зб. 424л/2

Список використаних джерел

1. Лебедев А. С. Рукописи Церковно-археологического музея Императорской Киевской Духовной Академии. Т. 1. Саратов, 1916. 362 с.
2. Чернухін Є. Грецькі рукописи у зібраннях Києва. Каталог. Київ ; Вашингтон, 2000. 378 с.
3. Чернухин Е. «Афонский портфель» Андрея Николаевича Муравьева (1806–1874) // Афонское наследие: научный альманах. Вып. 5–6. Киев ; Чернигов : Издание Международного Института афонского наследия, 2017. С. 197–230.
4. Chernukhin E. The copies of the Byzantine acts from Mount Athos in the collections of the Institute of Manuscripts of the Vernadsky National Library of Ukraine // Lire les Archives de l'Athos (Travaux et mémoires, 23/2), Paris 2019. Pp. 553–578.
5. Αθωνιάς ήτοι Σύντομος περιγραφή του Αγίου Όρους Αθωνος : Περιέχουσα υπομνήματα παλαιά τε και νέα συλλεχθέντα εκ διαφόρων αρχαίων σωζομένων υπομνημάτων / επιμελεία και φιλοπόνω σπουδή παρά του πανοσιωτάτου Σωφρονίου Καλλιγά. [Άγιον Όρος, 1863]. 8, 118 σ.
6. Μαμαλάκης Ι. Π. Το Άγιον Όρος (Αθως) διά μέσου των αιώνων. Θεσσαλονίκη, 1971. λβ', 686, 24 πίν.

Yevhen Chernukhin,

Candidate of Philology (Ph. D. in Philology),

*Senior Researcher of Judaica Fonds Department
of Institute of Manuscript,*

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine

(Kyiv, Ukraine)

ORCID: 0000-0003-4906-0787

e-mail: geikle@hotmail.com

To 200th anniversary of Greek revolution of 1821: Sophronios Kalligas about Ottoman occupation of Athos in 1821–1830

The aim of the article. Investigation, publication and translation of the text about the events in Macedonia during the Greek revolution of 1821, as they are described by the St. Paul monastery abbot Sophronios Kalligas in the manuscript from the depositories of the Institute of Manuscript in the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. **Methodology** comprises a complex of scientific methods used, when dealing with historical documents, and a number of special archaeographic, codicological and palaeographic methods as well. **Scientific novelty.** For the first time the original Greek text of the manuscript, its translation in Ukrainian, historical comments and a number of illustrations are presented. **Conclusions.** The manuscript of Sophronios Kalligas was granted to Russian historian Andrey Muraviov in 1849 during his visit to Athos. The major part of the manuscript is devoted to the description of Athos monasteries and hermitages, and thus it may be considered to be the precursor of the Sophronios Kalligas' work "Athonias, or the short history of the Saint Mount Athos", published in 1863. Although there are almost no text

coincidences in both works, and the main stream differs greatly, as far as the structure and the style are concerned. There are several additional texts, one of them concludes the description of the events that took place in Macedonia in the late 1821 and resulted in demolition of the Greek population of the Kassandra peninsula and the later occupation of Athos by the Othoman troops lead by Mehmed Emin Pasha (Ebu Lubut Pasha). Obviously, the description of battles and invasion of the Othomans to Athos could not be included to published version of "Athonias" for a number of political and censorship reasons. On the contrary, in the Kyiv version of the manuscript Sophronios Kalligas, based on the Athos traditions, truly expresses his own view on the events of 1821, gives some characteristic features of Ebu Lubut Pasha, explains the reasons for a long presence of Othomans on the Saint Mount, describes their attitude towards the monks and Greek population.

Key words: Sophronios Kalligas, Athos, Kassandra, Andrey Muraviov, Greek revolution of 1821, Greek manuscripts.

*Стаття підготовлена 16 вересня 2020 року;
подана до друку 1 жовтня 2020 року.*